

Прийнято до друку 25.04.2018 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 378.12.013:

Каліш В. А.

**ЛІНГВОМЕТОДИЧНІ УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ
ЕСТЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОВИ У
ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ**

У сучасному українському суспільстві особливої актуальності набуває проблема культури спілкування, яка передбачає не лише дотримання літературних норм, правил етикету і комунікативної поведінки у відповідних дискурсах, а й уміння досягати краси й образності висловлювання. Усвідомлена естетична мовна поведінка, мовне чуття, мовний смак, на переконання Л. І. Мацько, є важливими складниками мовної особистості [4, с. 27].

Особливої значущості, на наш погляд, набуває проблема формування у майбутніх учителів мовно-естетичної свідомості, відчуття краси мови, мовного смаку як складників естетичного виховання особистості.

Проблема естетичного підходу до вивчення мови як важливого суспільного явища та до її одиниць, категорій і явищ тісно пов'язана з розглядом ролі і місця естетичної функції мови, яка органічно притаманна їй. Ураховуючи те, що в шкільній і у вишівській мовній освіті більша увага приділяється розгляду мови як комунікативно-когнітивного явища, уважаємо застосування естетичного підходу до вивчення мови студентами-філологами актуальним. Як зазначає З. Бакум, учителям важливо усвідомити, що розуміння школярами естетичної функції мови передбачає формування в учнів уявлення про поліфункційність мови; сприяє активному розвитку мовного естетичного чуття, здібностей поцінювати естетичне навантаження художнього висловлювання, пояснювати мовні джерела образності та виразності; формує потребу вдосконалювати власне мовлення, наближати його до естетичних мовленнєвих норм [1, с. 182]. Отже, вирішення зазначеної в заголовку статті проблеми зорієнтоване на професійне становлення майбутніх фахівців-словесників.

Зауважимо, що теоретичним підґрунтям для нашої розвідки слугують дослідження, присвячені проблемі естетичного виховання особистості, висвітлені передусім у працях відомих учених-педагогів, зокрема К. Ушинського, В. Сухомлинського, С. Русової та ін. Значну увагу естетичному підходу до опанування мовними явищами приділяв В. Сухомлинський, який зазначав, що «...найважливіше виховне завдання полягає в тому, щоб слово з його багатогранною, радісною, облагороджуючою красою стало невичерпним джерелом і засобом пізнання прекрасного, внутрішнім духовним багатством і водночас засобом вираження цього багатства» [7, с. 545]. На думку педагога, відчування краси слова, найтонших його відтінків, розуміння його

емоційного підтексту водночас сприяє розумовій діяльності, забезпечує гармонійний розвиток особистості.

У сучасних дослідженнях З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Єрмоленко, О. Жорнової, С. Карамана, Л. Коваль, О. Кучерук, Л. Мацько, В. Мельничайка, Л. Михно, М. Пентилюк, Т. Симоненкової, М. Стельмаховича, Г. Шелехової та інших посилюється увага до естетичного підходу в процесі засвоєння мови. Так, на думку авторитетних учених-лінгводидактів, «відчуття прекрасного збуджує гармонійність у самій структурі мови: у її звучанні, в організованості, взаємозв'язках її елементів. Естетично впливає на нас ритмомелодика, синтаксична організація, логічне акцентування, емоційно-експресивне забарвлення висловлювання» [6, с. 25].

З. Бакум, розглядаючи саме естетичний аспект у шкільній лінгвометодиці, слушно зауважує, що практично вчителі щонайменше звертають увагу на красу слова. Пояснює автор це тим, «що естетика мови тривалий час залишалася поза увагою не лише в практиці навчання, а й у лінгвістиці» [1, с. 177]. З цим цілком можна погодитися, оскільки у теорії мови основними (базовими) її функціями названо комунікативну (засіб спілкування), когнітивну (засіб мислення і пізнання), а також емотивну (засіб вираження почуттів та емоцій) і метамовну (засіб дослідження мови й опису мови в термінах самої мови) [2, с. 299]. Естетичну функцію дослідники розглядають як похідну від емотивної і визначають її як засіб вираження і виховання прекрасного [2, с. 299]. Окрім того, у теорії мови немає чіткого розмежування між емотивною, емоційно-експресивною і естетичною функціями.

Отже, актуальність нашої розвідки зумовлена тим, що вона присвячена опануванню майбутніми учителями-словесниками естетичного потенціалу мови, а це водночас забезпечить формування у них почуття прекрасного, естетичної свідомості, естетичного смаку як обов'язкових складників їх професійного становлення.

Метою нашої публікації є спроба визначити лінгвометодичні умови застосування естетичного підходу до вивчення мови, зорієнтованого на формування у майбутніх учителів-філологів мовно-естетичної свідомості, відчуття краси мови.

Основною умовою забезпечення естетичного підходу до мови є посилення уваги у процесі вивчення лінгвістичних курсів, в тому числі і сучасної української мови, до естетичної функції мови в цілому і мовних явищ зокрема. Як відомо, естетична функція виявляється у тому, що мова є знаряддям створення художньо-культурних цінностей, задоволення естетичних почуттів слухача, засобом відтворення і пізнання прекрасного, джерелом художньо-естетичних цінностей. На думку науковців, «естетика мовних одиниць (елементів мови, мовних структур (конструкцій) – це їхня властивість (потенційна здатність) викликати відповідні емоції та почуття, формувати певну настроєвість, створювати конотативний (емоційно-експресивний, емоційно-оцінний, емпатичний тощо) зміст висловлювання, стилістично (емоційно-експресивно) забарвлювати, ускладнювати (прирошувати) семантику слова (виразу) конотаціями (спричиняти виникнення конотем у семантичній структурі слова), орнаментувати текстову оповідь, художньо увиразнювати, прикрашати, поетизувати [5].

Зважаючи на зазначене вище, студенти у процесі засвоєння різних рівнів мови повинні осмислити її естетичну сутність, переконатися, що мова як особливе суспільне явище має риси прекрасного, здатна викликати естетичні почуття, естетичну насолоду. Майбутні філологи усвідомлюють, що мовні засоби, особливо лексика, фразеологія, висловлювання естетичного змісту та інші, фіксують естетичні смаки своїх носіїв, а мова в цілому є своєрідним джерелом художньо-естетичних цінностей, першоелементом культури, показником духовності і моральності її носіїв.

Естетичний підхід до вивчення мови таким чином передбачає:

- розуміння мови як засобу створення і передачі прекрасного;
- формування ціннісного ставлення до рідної мови, уміння оцінювати її за законами краси;
- ознайомлення студентів із такими естетичними властивостями української мови, як милозвучність, мелодійність, виразність, засвоєння її найважливіших евфонічних засобів;
- усвідомлення лексичного і фразеологічного багатства мови, естетичних можливостей українського словотворення; розмаїття синтаксичних структур, які сприяють розвитку високого естетичного смаку;
- відчуття доречності уживання мовних засобів, їх образно-виражальних можливостей;
- вироблення умінь висловлюватися не лише відповідно до літературних норм, а й красиво, вишукано, шляхетно, приємно тощо.

Такий підхід до опанування студентами одиниць і категорій основних і проміжних мовних рівнів сприятиме формуванню у них мовно-естетичної свідомості. За визначенням у наукових джерелах естетична свідомість – це форма суспільної свідомості, що реалізується як художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали й виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах; її компонентами є естетичні почуття, естетичний смак, естетичний ідеал [3].

Відтак мовна естетична свідомість характеризує особистість як активного, творчого, освіченого, висококультурного носія мови, визначає його мовну діяльність, мовну культуру і мовну поведінку, стимулює до вдосконалення мови, до постійного пошуку ефективних засобів мовного самовираження.

Ще однією умовою естетичного підходу до опанування мовними явищами, завдяки чому забезпечується успішне вирішення поставлених завдань, є поєднання його із системно-структурним, функційно-комунікативним, когнітивним, соціолінгвістичним та ін.

Чільне місце на заняттях з української мови мають займати як дидактичний матеріал уривки з художніх творів, у мовотворенні авторів яких використовуються яскраві, естетично інтенційні лексеми і мовні вирази, дібрані з багатого національного словника чи створені власно відповідно до авторського світосприйняття й емоційного стану.

Відтак особливу увагу варто приділяти добору текстів для реалізації навчальних завдань із різних розділів і тем курсу сучасної української мови. А отже, текстоцентризм є ще однією лінгвометодичною умовою естетичного підходу до опанування мови.

Саме текстоцентричний принцип навчання української мови забезпечує можливості для реалізації естетичного підходу до мови. Використання естетично наповнених як за змістом, так і за формою текстів зосереджує увагу на багатстві і милозвучності рідної мови, захопленні красою, що відтворюється за допомогою словесних засобів, пробуджують позитивне ставлення до національної мови, прагнення проникати в її глибини, застосовувати у власному мовленні, висловлюватися не лише дотримуючись норм літературної мови, а й досягати краси і образності висловлювання. Добір текстів до відповідної теми (розділу) української мови має узгоджуватися із реалізацією на заняттях соціокультурного компоненту.

На основі дібраних до заняття текстів, які мають естетичну вагу, можуть пропонуватися різні завдання, зорієнтовані передусім на формування лінгвістичної компетенції майбутніх філологів, однак доцільними є й елементи лінгвоестетичного аналізу тексту, зокрема: з'ясування теми та ідеї пропонованого тексту, його ідейно-естетичної спрямованості, виокремлення одиниць різних структурних рівнів, що забезпечують естетичність тексту; аналіз ужитих у тексті мовних засобів з естетичною метою тощо. Наведемо декілька фрагментів таких завдань до текстів:

Прочитайте текст. Виділіть лексеми, які забезпечують реалізацію експресивної функції мови.

Сніг лежав уже по самих ярках та затінках, а то скрізь позбігав лепетливими дзюркотливими струмочками. Серед пучечків торішньої трави де-не-де визирали вже блакитними оченятами проліски, але вся земля лежала ще чорна, дожидаячись, поки пресвітлеє сонце обніме її своїм палким промінням та й убере в пишині зеленоквітчасті м'які шати. Лежала ще півсонна й зітхала до неба теплими грудьми, і тее зітхання злітало вгору легенькою білястою парою. Пара линула вгору, збиралася там у хмари, і хмари тьмарили небо, затуляючи землі сонце (Б. Грінченко.)

Прочитайте текст, дотримуючись орфоепічних норм та відповідної інтонації. Визначте стиль і тип мовлення, комунікативне призначення. Знайдіть лексичні засоби, які надають висловлюванню поетичності та емоційності, дайте їх лінгвістичну характеристику.

На обрії сонце залишило блідо-рожеве пасмо. Воно розтягнулося, наче позіхало, сплигло й потягнуло за собою день. Верби дримали в берегах. Присмерк сповивав усе довкола в густу синяву.

Засвітила ніч небесну люстру, і молодий місяць, як диригент, підняв руки. Плесо забриніло зорями-дзвонами, осока нашорошила гострі вуха і викумкувала кларнетами. В широколистому лататті спалахнули білі лілії, переливалися перламутрово куліси густого верболозу. Риба виляскувала на тихоплинні, вимальовуючи кола. Віртуозними солов'їними трелями озвалася ніч (А. Пашкевич).

Доцільно в системі роботи з лінгвістичними поняттями використовувати як супровідні завдання на з'ясування функцій, наприклад, лексем різних частин мови із переносним значенням, виокремлення та характеристика експресивів, добір і використання синонімів та антонімів, з'ясування їх функцій, порівняння висловлювань різних стилів на одну тему; добір або заміна слів з естетичним

компонентом, оцінка тексту за ознакою естетично навантажений / нейтральний; редагування висловлювань тощо.

У процесі такої роботи у студентів формуються уміння виявляти естетичні можливості різних мовних явищ (лексем із конотативними семами, синонімів та антонімів, похідних лексем, особливо із оцінно-образними суфіксами, естетично-образну функцію різних частин мови тощо); здійснювати аналіз мовних явищ, ужитих для створення образності, емоційної забарвленості висловлювань; добирати і використовувати естетично марковані засоби для вираження власних думок і світовідчужувань, емоційного стану, світосприйняття; уміння бачити прекрасне, втілене засобами мови та ін.

Зазначені уміння є показниками рівня мовно-естетичної свідомості майбутніх учителів-філологів.

Важливими лінгвометодичними умовами застосування естетичного підходу у процесі професійного становлення майбутніх учителів-словесників також є:

- систематична робота на практичних заняттях з мови, а також під час виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи; система вправ і завдань, зорієнтована на вияв засобів, які репрезентують естетичну функцію мови;

- міжпредметні зв'язки (особливо з літературою, естетикою);

- формування у студентів прагнення до мовного естетичного ідеалу, удосконалювати власне мовлення;

- використовувати у системі роботи вивчення мовознавчого матеріалу передусім художніх текстів.

Значний потенціал для реалізації означеного у статті завдання мають крилаті вирази, афоризми, прислів'я, висловлювання науковців, педагогів, письменників, громадських діячів про красу, багатство, розмаїття, силу мови, її естетичні можливості тощо. Наприклад:

Списати висловлювання О. Гончара про мову. Розкрити їх зміст. Виокремити ті вислови, у яких реалізується естетична функція мови. Побудувати лінгвістичне повідомлення на тему «Мова – це мистецтво слова».

Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленева діяльність народу. 2. Запашина, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводиться визнання української мови. І, зрештою, всі ці епітети слушні.

У системі навчання мови важливе місце має відводитися завданням творчого характеру, які передбачають написання творів різного типу, підготовку презентацій із використанням естетично цінних ілюстрацій, мистецьких шедеврів, світлин тощо та аналіз запропонованих викладачем чи дібраних самостійно поетичних або прозових висловлювань.

Отже, аналітичний огляд наукових джерел, методичних розробок актуалізує у лінгвометодиці вищої школи проблему естетичного підходу до вивчення мови в цілому та її рівнів. Визначені у публікації лінгвометодичні умови забезпечать формування у майбутніх учителів-

словесників мовно-естетичної свідомості, прагнення до естетичного ідеалу. Окреслені види навчальної діяльності студентів сприятимуть вихованню уваги до слова, чуття мови, виробленню естетичного смаку, розуміння краси мови, її естетичних властивостей, розвитку внутрішнього дару слова. Естетичний підхід у поєднанні з іншими забезпечить формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє в різних комунікативних ситуаціях засобами рідної мови.

Перспективними напрямками дослідження порушеної проблеми є шляхи формування естетичного ідеалу, вироблення у майбутніх фахівців потреби в естетичному вдосконаленні власного мовлення.

Список використаної літератури

- 1. Бакум З.** Естетичний аспект у навчанні української мови / З. Бакум // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2010 – № 22 (209), Ч. II.– С. 177–183.
- 2. Кочерган М.П.** Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
- 3. Литвиненко С.** Проблема естетичного виховання студентів гуманітарних спеціальностей у вітчизняних вищих навчальних закладах у другій половині ХХ століття / С. Литвиненко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.– 2015 – № 1 (14) – С. 111–114.
- 4. Мацько Л. І.** Українська мова в освітньому просторі : навч. посібн. для студентів-філологів освітньо-кваліфікац. рівня «магістр» / Л. І. Мацько– К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.
- 5. Михно Л.** Естетика мови українських народних історичних пісень / Л. Михно – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/154961/1/>.
- 6. Методика** навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
- 7. Сухомлинський В. О.** Вибрані твори: в 5-ти т. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 672 с.

Каліш В. А. Лінгвометодичні умови застосування естетичного підходу до вивчення мови у процесі професійного становлення майбутніх філологів

У статті обґрунтовано необхідність застосування естетичного підходу до вивчення мови у процесі професійного становлення майбутніх учителів української мови і літератури. Визначено, що такими умовами є посилення уваги у процесі вивчення лінгвістичних курсів до естетичної функції мови в цілому і мовних явищ зокрема; поєднання естетичного підходу із структурно-семантичним, функційно-комунікативним, когнітивним, соціолінгвістичним та ін.; текстоцентризм, міжпредметні зв'язки; система вправ і завдань, зорієнтована на вивчення засобів, які репрезентують естетичну функцію мови; пріоритет у системі роботи художніх текстів.

У процесі такої роботи у студентів формуються уміння виявляти естетичні можливості різних мовних одиниць; здійснювати аналіз явищ, ужитих для створення образності, емоційної забарвленості

висловлювань; добирати і використовувати естетично марковані засоби для вираження власних думок і світовідчужань та ін.

Ключові слова: естетичний підхід, естетична функція, мовна естетична свідомість, мовний естетичний ідеал, естетичне виховання.

Калиш В. А. Лингвометодические условия применения эстетического подхода к изучению языка в процессе профессионального становления будущих филологов

В статье обоснована необходимость применения эстетического подхода к изучению языка в процессе профессионального становления будущих учителей украинского языка и литературы. Определено, что такими условиями являются усиление внимания в процессе изучения лингвистических курсов к эстетической функции языка в целом и языковых явлений в частности; сочетание эстетического подхода со структурно-семантическим, функционально-коммуникативным, когнитивным, социолингвистическим и др.; текстоцентризм, междупредметные связи; система упражнений и заданий, ориентирована на изучение проявления средств, представляющих эстетическую функцию языка; приоритет в системе работы художественных текстов.

В процессе такой работы у студентов формируются умения выявлять эстетические возможности различных языковых единиц; осуществлять анализ явлений, принятых для создания образности, эмоциональной окрашенности высказываний; подбирать и использовать эстетически маркированные средства для выражения собственных мыслей и мироощущений и др.

Ключевые слова: эстетический подход, эстетическая функция, языковое эстетическое сознание, языковой эстетический идеал, эстетическое воспитание.

Kalish V. Linguistic and methodical conditions of applying aesthetic approach to language learning in the process of future philologists' professional development

The necessity of applying aesthetic approach to language learning in the process of future Ukrainian language and literature teachers' professional development is proved in the article. The following conditions of applying aesthetic approach are defined: paying closer attention to aesthetic function of language in general and the language phenomena in particular in the process of linguistic courses studying; combining aesthetic approach with structural and semantic, functional and communicative, cognitive, sociolinguistic and other approaches; textocentrism, systematic work on the practical language classes, as well as when doing the tasks of independent and individual work; interdisciplinary connections; the system of exercises and tasks focused on studying the displaying of means that represent aesthetic function of language; forming students' desire for language aesthetic ideal, need to improve constantly their own speech; giving priority to literary texts in the system of work.

In the process of such work the following students' skills are formed: to identify the aesthetic possibilities of different language units; to carry out the analysis of the phenomena used to create figurativeness, emotional coloring of the statements; to select and use aesthetically marked means for expressing

their own thoughts and outlook, emotional state, world perception; the ability to see fine details expressed by means of language, etc.

The specified skills are the indicators of the level of language and aesthetic consciousness of future Ukrainian language and literature teachers. The offered exercises are aimed at increasing the level of the professional language culture of future Ukrainian language and literature teachers, promoting the development of speech, forming the notion of beauty in the language, based on its lexical, phraseological, phonetic, word-formation and grammatical means.

Key words: aesthetic approach, aesthetic function, language aesthetic consciousness, language aesthetic ideal, aesthetic education.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 378.147

О. М. Корчова

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Зосередження наукової спільноти на гуманітарних проблемах, пов'язаних із мовно-політичними, соціально-психологічними аспектами взаємодії людей, актуалізація національно-консолідаційної функції української мови зорієнтовують освітню парадигму ХХІ ст. на формування й розвиток риторично компетентних соціономістів, професійна діяльність яких спрямована на підтримку й надання допомоги людям різних вікових і соціальних категорій засобами міжособистісного спілкування.

Відповідно до цього професійно необхідним є формування риторичної компетентності (РК) в майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей (МФСС) як особистісної якості, що охоплює гуманістичні ціннісні орієнтації, мотивацію до міжособистісного спілкування; володіння риторичним тезаурусом; спроможність конструювати мовленнєву діяльність із додержанням риторичних законів; уміння послуговуватися вербальними етикетними формулами та розрізняти сутність невербальних засобів спілкування; усвідомлення необхідності риторичного самовдосконалення на засадах морально-етичних чеснот.

Фундаментальним теоретико-методологічним підґрунтям проблеми формування РК у контексті фахової підготовки є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких порушено різні аспекти окресленої проблеми: професійна підготовка в умовах антропоцентризму (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень та ін.), комунікативно-компетентісна освітня парадигма (Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Овчарук та ін.), дидактичний потенціал риторики у фаховому становленні